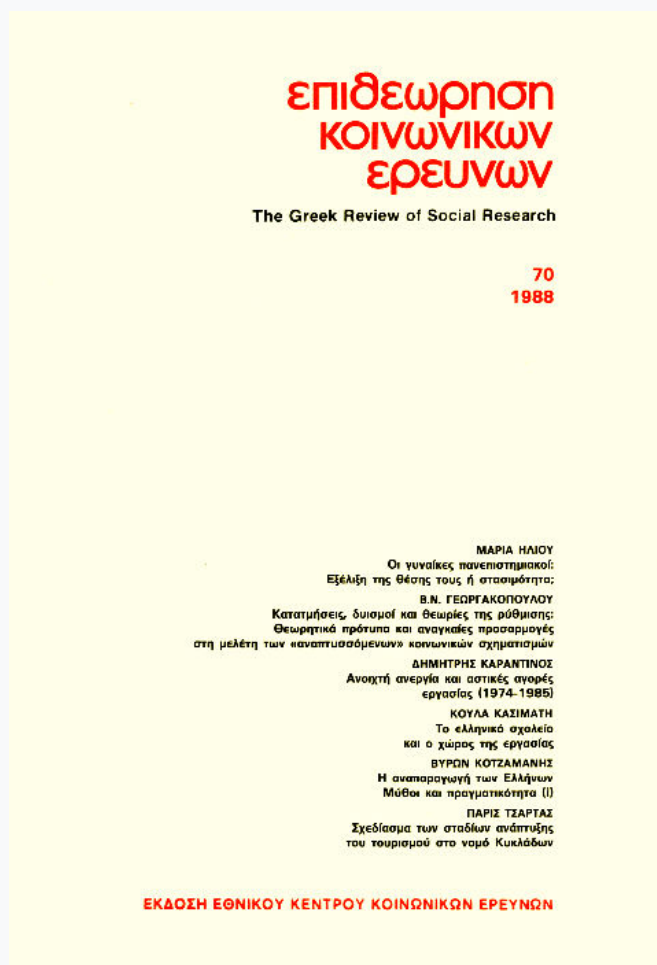

The Greek Review of Social Research

Vol 70 (1988)

70

Κατατμήσεις, δεισμοί και θεωρίες της ρύθμισης: θεωρητικά πρότυπα και αναγκαίες προσαρμογές στη μελέτη των «αναπτυσσόμενων» κοινωνικών σχηματισμών: εισαγωγική παρουσίαση και εννοιολογικές επισημάνσεις με αφορμή μια διερεύνηση της ανάπτυξης στο χώρο της Λατινικής Αμερικής

B. N. Γεωργακοπούλου

doi: [10.12681/grsr.783](https://doi.org/10.12681/grsr.783)

Copyright © 1988, B. N. Γεωργακοπούλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Γεωργακοπούλου B. N. (1988). Κατατμήσεις, δεισμοί και θεωρίες της ρύθμισης: θεωρητικά πρότυπα και αναγκαίες προσαρμογές στη μελέτη των «αναπτυσσόμενων» κοινωνικών σχηματισμών: εισαγωγική παρουσίαση και εννοιολογικές επισημάνσεις με αφορμή μια διερεύνηση της ανάπτυξης στο χώρο της Λατινικής Αμερικής. *The Greek Review of Social Research*, 70, 25–49. <https://doi.org/10.12681/grsr.783>

Β.Ν. Γεωργακοπούλου

ΚΑΤΑΤΜΗΣΕΙΣ, ΔΥΣΜΟΙ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΕΣ
ΤΗΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΠΡΟΤΥΠΑ
ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΕΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΩΝ «ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΩΝ» ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΩΝ

Εισαγωγική παρουσίαση και εννοιολογικές επισημάνσεις
με αφορμή μια διερεύνηση της ανάπτυξης
στο χώρο της Λατινικής Αμερικής

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Σκοπός της εργασίας αυτής δεν είναι μια περιγραφή ή ανάλυση της αναπτυξιακής πορείας, της κρίσης και των σύγχρονων προβλημάτων των οικονομιών της Λατινικής Αμερικής. Για το θέμα αυτό υφίσταται ήδη πλούσια, και αρκετά προσιτή στον έλληνα μελετητή, διεθνής βιβλιογραφία. Θεωρήσαμε ωστόσο σκόπιμο να παρουσιάσουμε εδώ, σε μια πρώτη προσέγγιση και κατ' ανάγκη συνοπτικά, ορισμένα προβλήματα που ανακύπτουν όταν επιχειρήσει κανείς να εφαρμόσει εννοιολογικά εργαλεία και αναλυτικά σχήματα προερχόμενα από τα δεδομένα των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών οικονομιών, στη μελέτη της ανάπτυξης, των κοινωνικοοικονομικών διαφορισμών και κατατμήσεων, καθώς και της κρίσης των αναπτυσσόμενων (όπως είθισται να λέγονται) κοινωνικών σχηματισμών.

Παρόλο που πεδίο εκκίνησης και αναφοράς μας είναι η Λατινική Αμερική (και ειδικότερα οι σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ «Νέες Βιομηχανικές Χώρες» Αργεντινή, Βραζιλία και Μεξικό), πιστεύουμε ότι υπάρχει ενδιαφέρον για τον έλληνα αναγνώστη και μελετητή, στο βαθμό που ανάλογα προβλήματα μεθοδολογίας και εννοιολογικής προσαρμογής εμφανίζονται και στην εφαρμογή εισαγόμενων θεωριών και σχημάτων για την ερμηνεία της ελληνικής κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας.

Στο επίκεντρο της εργασίας μας βρίσκεται η κριτική παρουσίαση της θε-

ματικής των αμερικανικών θεωριών της Κατάτμησης (*Segmentation*) και των γαλλικών αναλύσεων σε όρους Ρύθμισης (*Regulation*). Όχι μόνο γιατί δεν είναι, μέχρι τώρα, ιδιαίτερα γνωστές στη χώρα μας αλλά και γιατί πιστεύουμε (και ανάλογες προσπάθειες στον ιταλικό και τον ευρύτερο μεσογειακό χώρο το έχουν ως ένα σημείο αποδείξει) ότι ένας κατάλληλος μεθοδολογικός και εννοιολογικός συνδυασμός τους, εφόσον προσεχθούν, συζητηθούν και συγκεκριμενοποιηθούν τα όσα επισμαίνουμε σ' αυτή την εργασία, μπορεί να τις καταστήσει ιδιαίτερα λειτουργικές στην ανάλυση της ελληνικής οικονομίας σε μικρο- και μακροεπίπεδο.

Λόγω του περιορισμένου χώρου, αρκετά συγκεκριμένα παραδείγματα και βιβλιογραφικές αναφορές έχουν παραλειφθεί. Ελπίζουμε όμως ότι θα έχουμε την ευκαιρία να επανέλθουμε στα ζητήματα αυτά, εφόσον αυτή η εργασία περιορίζεται στο να εισαγάγει κάποια νέα στοιχεία και ερωτήματα στη μακρόχρονη συζήτηση για τα καταλληλότερα εργαλεία ερμηνείας των τάσεων, των ηγεμονικών στοιχείων και των ιδιαιτεροτήτων στην ανάπτυξη και την κρίση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

1. ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ, ΔΥΣΜΟΙ, ΚΑΤΑΤΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΕΣ

Οι υπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές και ιστορικές αναλύσεις της ανάπτυξης και της εκβιομηχάνισης των λεγόμενων αναπτυσσόμενων οικονομιών συχνότατα συγκλίνουν στην επισήμανση σημαντικών κοινωνικών και οικονομικών ασυνεχειών, κατηγοριοποιήσεων, θυλάκων υπανάπτυξης (κατά την ορολογία του Ν. Μουζέλη), ιδιαιτεροτήτων ή ακόμα και συγκροτημένων δομήσεων με τη μορφή δυσμών. Τα χαρακτηριστικά αυτά σηματοδοτούν την αναπτυξιακή πορεία των αναπτυσσόμενων οικονομιών θεωρούμενα είτε ως επεισόδια από το καπιταλιστικό «Κέντρο» είτε ως ενύπαρκτες πραγματικότητες των αντίστοιχων κοινωνικών σχηματισμών της «Περιφέρειας», προοριζόμενες να εξαφανιστούν στην πορεία της ανάπτυξης ή να διαωριστούν λόγω της εξάρτησης.¹

Για τις περισσότερες αναλύσεις, οι υπάρχουσες κατατμήσεις και ιδιαιτε-

1. Για μια κριτική παρουσίαση των αναλύσεων αυτών, βλ. μεταξύ άλλων, Α. Lipietz, *Mirages et miracles - problèmes de l'industrialisation dans le tiers monde*, La Découverte, Παρίσι 1985. Επίσης, C. Ominami, *Le tiers monde dans la crise*, La Découverte, Παρίσι 1986. Ενδιαφέρουσες οι κριτικές απόψεις του E. Laclau, «Φεουδαρχισμός και καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής», απέναντι στους Frank-Wallerstein στο *Πολιτική και ιδεολογία στη μαρξιστική θεωρία*, Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη 1983, ιδ. σ. 19-58. Τέλος, η συνοπτική παρουσίαση του Γ. Μιχαηλίδη «Ο αντίλογος στις θεωρίες της υπανάπτυξης: οι θεωρίες για τη συνάρθρωση των τρόπων παραγωγής», περ. *Θέσεις*, τχ. 16, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1986, σ. 47-68.

ρότητες παίρνουν τη μορφή της συνύπαρξης (περισσότερο ή λιγότερο αυστηρά διαχωρισμένης, παράλληλης ή λειτουργικής) δύο ουσιαστικά διάφορων μορφών συγκρότησης, λειτουργίας και αναπαραγωγής του οικονομικού και του κοινωνικού. Δύο οικονομιών που διαχωρίζονται σαφώς από τα πρότυπα συμπεριφοράς, την οργάνωση και την επίδοσή τους στο πλαίσιο της αναπτυξιακής διαδικασίας κάθε κοινωνικού σχηματισμού. Στην απλούστερη (ακριβέστερα, στην απλοϊκότερη) εκδοχή του δισυτικού μοντέλου, η κάθε «οικονομία» κινείται στη δική της πραγματικότητα, χωρίς σημεία λειτουργικής τομής ή αντιφατικής συνύπαρξης με την άλλη.

Με αυτή την έννοια, οι διαρθρωτικές ιδιαιτερότητες και ασυνέχειες των αναπτυσσόμενων οικονομιών θεωρητικοποιήθηκαν με τη μορφή μιας μονοσήμαντης και γενικευμένης τομής του οικονομικού και του κοινωνικού χώρου. Ακολουθώντας ανάλογες μελέτες για τις κατατμήσεις σε ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες² (χωρίς μάλιστα να τηρούν τις αναγκαίες αναλογίες), οι συναφείς αναλύσεις αντιπαράθετον τον δυναμικό βιομηχανικό πυρήνα, που λειτουργεί με βάση τα πρότυπα του μεταπολεμικού «μοντέρνου» καπιταλισμού, στον προκαπιταλιστικό/πρωτοκαπιταλιστικό εν γένει «καθυστερημένο» αγροτοβιοτεχνικό χώρο, στην παραδοσιακή αγροτική εκμετάλλευση επιβίωσης, σε ορισμένες άτυπες (εγχρήματες και μη) δραστηριότητες, στην περιβόητη, τέλος, αλλά θεωρητικά απροσδιόριστη, παραοικονομία.³

Ανάλογες αντιπαράθεσεις, εμπνευσμένες από τις αμερικανικές αναλύσεις της «κατάτμησης» της αγοράς εργασίας,⁴ αφορούν τη συγκρότηση μιας «πρωτεύουσας» αγοράς εργασίας, με σωρευτικά προνόμια για τις ενεχόμενες κατηγορίες εργαζομένων, και μιας «δευτερεύουσας» αγοράς εργασίας, χωρίς θεσμική ρύθμιση και προστασία, που χαρακτηρίζεται από επίσης σωρευτικά μειονεκτήματα και διακρίσεις εις βάρος των αντίστοιχων κατηγοριών εργαζομένων.

2. Για παράδειγμα, R. Averitt, *The Dual Economy: the Dynamics of American Industry Structure*, Norton & Co, Νέα Υόρκη 1968. Οι αναλύσεις των Baran-Sweeze για τον μονοπωλιακό καπιταλισμό κλπ. Για τις αναπτυσσόμενες χώρες, μεγάλη επιρροή άσκησε το A. Lewis, *Economic Development in Unlimited Supplies of Labour*, The Manchester School of Economic & Social Studies, 1954. Για εκτενέστερη παρουσίαση των απλών δισυτικών προσεγγίσεων και της επιρροής τους στην ανάλυση μεσογειακών χωρών (λ.χ. Ιταλία), βλ. Β. Γεωργακοπούλου, *Le débat italien sur les dualismes des structures productives et de l'emploi: 1958-1985*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Paris I 1986, τ. Α', ιδ. σ. 167-248.

3. Για μια κριτική θεώρηση αυτής της αντιπαράθεσης, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τους «άτυπους χώρους» και την παραοικονομία, βλέπε Β. Γεωργακοπούλου, «Άτυπα μορφώματα και παραοικονομία — προβλήματα ανάλυσης, παρερμηνείες και ανοικτά ερωτήματα για το ρόλο τους στη σημερινή κρίση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 63, 1986, σ. 3-29.

4. Για εμπεριστατωμένη παρουσίαση αυτών των αναλύσεων βλ. R. Loveridge - A.L. Mok, *Theories of Labour Market Segmentation*, M. Nijhoff, Λονδίνο 1979, και F. Michon, «Une lecture des hypothèses du dualisme du marche du travail», στο *Economies et sociétés*, τ. XVII, τχ. 3-4, Μάρτιος-Απρίλιος 1983, σ. 580-627. Τέλος, R. Edwards, M. Reich, D.M. Gordon, *Segmented Work, Divided Workers*, Cambridge Univ. Press, Cambridge (Mass.) 1982.

Στις αρχικές προσεγγίσεις αντιπαράθεσης ενός μονοπωλιακού/μοντέρνου τομέα σ' έναν μη μονοπωλιακό/παραδοσιακό (ή και καθυστερημένο) υπολειμματικό παραγωγικό χώρο, συναντάμε και την αμφισβητούμενη, σήμερα,⁵ αντιστοιχία στον μεν πρώτο των ισχυρών/προνομιούχων κατηγοριών του εργατικού δυναμικού, στον δε δεύτερο των υποβαθμισμένων/μη προνομιούχων κατηγοριών εργαζομένων.

Οι παραπάνω διαχωρισμοί προσδιορίζονται με βάση ισοπεδωτικά και μονοδιάστατα κριτήρια. Ανάμεσά τους, σαν πιο δημοφιλή εμφανίζονται η αβεβαιότητα (σε όρους συνθηκών αγοράς) της παραγωγικής δραστηριότητας ή η έλλειψη θεσμικής κωδικοποίησης και προστασίας των όρων και συνθηκών λειτουργίας της. Οι προσεγγίσεις και εκλογικεύσεις του είδους αυτού αντιστοιχούν, στην καλύτερη περίπτωση, σε μια «ελάχιστη διστακτική υπόθεση»,⁶ που οδηγεί σε μια περιγραφική ταξινόμηση των ιδιομορφιών και κατηγοριών, σε μια στατική φωτογράφιση της πραγματικότητας (αν όχι σε ισοπέδωση του σύνθετου χαρακτήρα των διαφορισμών και των αλληλεπιδράσεων/συναρθρώσεών τους), χωρίς να παρέχει την απαιτούμενη θεωρητική εκλογίκευση και ερμηνεία και υποτιμώντας συχνότατα τη σημασία της ιστορικότητας και της κοινωνικής δυναμικής. Γι' αυτόν, άλλωστε, το λόγο, οι διστακτικές κατηγοριοποιήσεις είναι συμβιβαστές με πληθώρα αντιφατικών μεταξύ τους θεωρητικών ερμηνειών της ανάπτυξης, της υπανάπτυξης και της εξάρτησης, δίχως μέχρι σήμερα να παρέχουν ένα συμπαγές θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο ερμηνείας των προβλημάτων και ιδιομορφιών των αναπτυσσόμενων οικονομιών.

Μεταγενέστερες τοποθετήσεις του διστακτικού προβλήματος και της θεματολογίας των κατατιμήσεων στις ανεπτυγμένες και στις αναπτυσσόμενες χώρες αναγνωρίζουν τις αδυναμίες αυτές. Α.χ. οι Pioreberger επισημαίνουν: «Στην αρχή, ονομάζαμε δυισμό την ενιαία διαρθρωμένη κατάτμηση του οικονομικού και του κοινωνικού χώρου. Αργότερα, κατανοήσαμε τη σημασία του δυισμού: δεν είχαμε να κάνουμε με μια κοινωνία χωρισμένη σε δύο

5. Α.χ., οι H.L. Castano, M.L. Henao, O. Sierra μετά από εμπειριστατώμενες επιτόπιες έρευνες στη «δευτερεύουσα» αγορά εργασίας στην Κολομβία (κυρίως σε τμήματά της που συνδέονται ιδιαίτερα με την παραοικονομία) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η διχοτόμηση μοντέρνος-παραδοσιακός τομέας δεν οδηγεί σε ανάλογες κατατιμήσεις της αγοράς εργασίας, λόγω αντιφατικών ρυθμίσεων της αμοιβής και της κινητικότητας εργασίας και στους δύο τομείς, της ισχυρής διαφοροποίησης επμέρους καταστάσεων κλπ. Σε ανάλογα συμπεράσματα έρχουν οδηγηθεί μελετητές στην Ιταλία (βλ. Γεωργακοπούλου, 1986), στις ΗΠΑ κλπ. Βλ. «L'emploi dans le secteur informel — Le cas de la Colombie», στο X. Greeffe, E. Archambault (επιμ.), *Les économies non officielles*, La Découverte, Παρίσι 1984, σ. 219-243.

6. «Ελάχιστη διστακτική υπόθεση» θεωρείται, στην αντίστοιχη θεματολογία, η μονοαιτιώδης κατάτμηση της αγοράς εργασίας με αποκλειστικό κριτήριο την αστάθεια της απασχόλησης και της αμοιβής εργασίας. Γι' αυτό το ζήτημα βλ. M. Piore, «Dualism in the Labour Market - A Response to Uncertainty and Flux, the Case of France», στο *Revue Économique*, τ. 19, τχ. 1, Ιανουάριος 1978, σ. 26-48.

ασυνεχή και αυτόνομα μεταξύ τους τμήματα, αλλά με μια κοινωνία που δεν παρουσίαζε συνέχεια/ομοιογένεια στο διαμερισμό της, μια κοινωνία ασυνεχώς διαμερισμένη.⁷

Αντίστοιχα, οι οικονομολόγοι της εργασίας αντιμετωπίζουν όλο και περισσότερο, τα τελευταία χρόνια, την κατάτμηση των παραγωγικών χώρων, της αγοράς εργασίας, της σύνολης οικονομικής και κοινωνικής διάρθρωσης, σαν ασυνέχεια και πολύτροπη κατανομή με κυρίαρχα τα στοιχεία ιεράρχησης-ανταγωνισμού και ποιοτικής διαφοροποίησης. Μελετητές όπως ο Wilkinson (1981)⁸ προβάλλουν την *ανάγκη για πολυπαραγοντικές (multifactoral) προσεγγίσεις των φαινομένων κατάτμησης, και για μελέτες της αλληλεπίδρασης οικονομικών, θεσμικών, τεχνολογικών και κοινωνικών παραγόντων*. Επομένως, και αυτή η διαχωρισμένη σε «πρωτεύοντα» και «δευτερεύοντα» τμήματα αγορά εργασίας οφείλει να εξεταστεί με βάση τις λειτουργίες της στο συνολικό πλέγμα της αναπτυξιακής πορείας και της βιωσιμότητας του συστήματος: όχι σαν απλό κανάλι διοχέτευσης της διαθέσιμης εργατικής δύναμης στις απασχολήσεις, ούτε βέβαια σαν χώρος συνάντησης ελευθέρων και ισοδύναμων συναρτήσεων προσφοράς και ζήτησης για τον καθορισμό της συνολικής απασχόλησης και της «τιμής» της εργασίας.

Η αγορά εργασίας νοείται ως χώρος επενέργειας ολόκληρης δέσμης διαδικασιών επιλογής, διαφορισμού και κατάτμησης του εργατικού δυναμικού, στη βάση ιστορικά και γεωγραφικά διαφορετικών κριτηρίων ενσωμάτωσης-αποκλεισμού, αλληλένδετων με τις συνθήκες συσώρευσης, τις σχέσεις εκμετάλλευσης στην παραγωγική διαδικασία, τους όρους αξιοποίησης του κεφαλαίου, με τους όρους τέλος κοινωνικής αναπαραγωγής, κινητοποίησης και διαθεσιμότητας του εργατικού δυναμικού.

Οι παραπάνω βελτιώσεις και προσαρμογές των απλών διστικτών προσεγγίσεων ανοίγουν το δρόμο για σημαντικές εφαρμογές στο χώρο των αναπτυσσόμενων οικονομιών, παρόλο που ελάχιστα έχουν αποτελέσει συνείδηση των μελετητών των οικονομιών αυτών μέχρι τώρα.

Πράγματι, οι απλουστευτικές σχηματοποιήσεις των αρχικών διστικτών εκδοχών της κατάτμησης διατηρούν (σαν τελευταίο καταφύγιο...) την επιρροή τους στην ανάλυση των ασυνεχειών του οικονομικού και του κοινωνικού χώρου στις αναπτυσσόμενες χώρες. Θεωρούμε ωστόσο ότι οι σχηματοποιήσεις αυτές, παρά την πλούσια παροχή ενδείξεων για τις ιδιομορφίες, τις ανισότητες και τις διαρθρωτικές ασυνέχειες των αναπτυσσόμενων (αλλά και των ανεπτυγμένων) κοινωνικών σχηματισμών, συγκαλύπτουν περισσότερα απ' όσα επισημαίνουν.

7. Πρβλ. M. Piore, S. Berger, *Dualismo economico e politica nelle società industriali*, II Mulino, Μπολόνια 1982, σ. 2.

8. Βλ. F. Wilkinson (επιμ.), *The Dynamics of Labour Market Segmentation*, Academic Press, Λονδίνο 1981.

Με βάση τα παραπάνω, πιστεύουμε ότι η διστακτική θεωρητική κατασκευή είναι μικρής εμβέλειας (αν όχι καθαρά αποπροσανατολιστική) για τη μελέτη πολυδιάστατων και πολυσήμαντων συγκροτήσεων του οικονομικού και του κοινωνικού χώρου στους αναπτυσσόμενους κοινωνικούς σχηματισμούς. Ειδικότερα για την περίπτωση των οικονομιών της Λατινικής Αμερικής, διαφαίνεται ότι *δεν υφίσταται*, σε καθεμιά από αυτές, ένας *δυσμός μονοσήμαντος, γενικευμένος, χρονικά παγιωμένος ως προς τις εκφάνσεις του ή γραμμικά προσδιορισμένος στη διαχρονική εξέλιξή του, που να χαρακτηρίζει ομοιόμορφα τα στοιχεία του οικονομικού και του κοινωνικού γίγνεσθαι*. Και σε αυτές τις οικονομίες, *έχουμε κρυσταλλώματα διαφορετικών αλλά αλληλεξαρτώμενων και χρονικά προσδιορισμένων χωριστικών διαδικασιών, κρυσταλλώματα που επισημαίνονται σε διάφορα επίπεδα* (εισάγοντας ανάλογες θεματολογίες στην ανάλυση των κατατμήσεων):

* *Περιφερειακό*

* *Θεσμικό*

* *Παραγωγικό*

* *Εργασιακό* (όπου γίνεται αναγκαία η διάκριση ανάμεσα σε διάφορες μορφές μισθωτής/μη μισθωτής απασχόλησης, καθώς και στους πιθανούς συνδυασμούς μεταξύ τους)

* *Κοινωνικό* (ιδ. διαδικασίες ενσωμάτωσης-αποκλεισμού, όροι κινητικότητας-καθηλωσιμότητας, ταξική διαμόρφωση/κατάτμηση/αυτονόμηση κλπ.)

* *Πολιτικό* (όροι συγκρότησης και άσκησης ηγεμονίας, συναίνεσεις-ανταγωνισμοί, δίκτυα εκλογικής πελατείας, όργανα εκπροσώπησης και πραγματική εμβέλεια τους κλπ.)

* *Πολιτιστικό*

* *Ατομικό/Οικογενειακό* (αξίες, ατομικές/οικογενειακές κινητικότητες, πρότυπα συμπεριφοράς, στάση απέναντι στη μισθωτή εργασία, στην επιχειρηματικότητα, στην κρατική/θεσμική προστασία, τρόποι αναπαραγωγής και διαχείρισης της εργατικής δύναμης κλπ.).

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τις κοινωνικοοικονομικές κατηγοριοποιήσεις του εργατικού δυναμικού στη Λατινική Αμερική, υποστηρίζουμε ότι οι λογικές και οι διαδικασίες συγκρότησης-διαφορισμού και αναδιάρθρωσης των *θεσμικών* και των *πραγματικών* κατηγοριοποιήσεων των εργαζομένων (υπονοείται εδώ ότι δεν υπάρχει αυτόματη και πλήρης αντιστοιχία ανάμεσα στα δύο αυτά είδη διαδικασιών) επιδρούν με ιδιαίτερες μορφές και τάσεις στα επιμέρους επίπεδα *συγκρότησης, ανάλωσης* (στη διαδικασία παραγωγής), *αναπαραγωγής και κινητοποίησης* του εργατικού δυναμικού. Επίσης, ότι αυτές οι διαδικασίες είναι παρούσες στις επιμέρους συνιστώσες του παραγωγικού ιστού (και στους όρους ένταξής του στον Διεθνή Καταμερισμό Εργασίας - ΔΚΕ), στους όρους αξιοποίησης του κοινωνικού και των επιμέρους κεφαλαίων, στις εργασιακές διαδικασίες, στα πεδία, τέλος, και στις συνιστώσες

του καθεστώτος συσώρευσης, των θεσμικών μορφωμάτων και της συνολικής ρύθμισης, για τα οποία θα αναφερθούμε εκτενέστερα στα επόμενα.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, πρέπει από τώρα να επισημάνουμε τον κίνδυνο (από τον οποίο ελάχιστες μελέτες έχουν διαφύγει) μερικών ή ισοπεδωτικών προσεγγίσεων της πραγματικότητας στις υπό εξέταση οικονομίες, καθώς και τον πειρασμό του συνεχούς κατακερματισμού των αντικειμένων της ανάλυσης, με συνακόλουθη απώλεια των πεδίων και των εννοιολογικών εργαλείων σύνθεσης των εμπειρικών ενδείξεων αφενός, της αναγκαίας θεωρητικής σύνθεσης των αποτελεσμάτων αφετέρου.

Στο βαθμό που αποβλέπουμε σε μια σφαιρική και αξιόπιστη εκλογίκευση του συνόλου αλλά και των ετερογενών συστατικών του μερών, πρέπει να αναζητήσουμε μια καταλληλότερη υπόθεση αξιολόγησης και σύνθεσης των επιμέρους εκφάνσεων των κοινωνικοοικονομικών κατατημήσεων.

Θα μπορούσαμε να ξεκινήσουμε από μια θεώρηση της συνάρθρωσης των κοινωνικών και οικονομικών ετερογενειών σε όρους ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ, υποθέτοντας ότι *ο κάθε κοινωνικός σχηματισμός συνιστά ένα χώρο δομημένο με βάση σχέσεις (κοινωνικές, οικονομικές) που υπόκεινται στην αρχή της ποιοτικής ετερογένειας και της άνισης κατανομής ισχύος.*⁹

Ο κοινωνικός σχηματισμός, νοούμενος ως μορφολογία, εξελίσσεται διαχρονικά αλλά *όχι προς ένα ομοιογενές μόρφωμα*, υποκείμενο στη σταδιακή και αναπόφευκτη γενίκευση ή/και στη μονομερή επίδραση των κυρίαρχων στοιχείων (εισαγόμενων από το καπιταλιστικό «Κέντρο», ή μικτών δημιουργημάτων εσωτερίκευσης νέων στοιχείων στην εγγενή δυναμική του κάθε σχηματισμού), όπως αντίθετα υποθέτουν οι περισσότερες αναλύσεις της υπανάπτυξης, της εξάρτησης, της τριτοκοσμικής αυτονόμησης κλπ. Στη δική μας θεώρηση, *ο κοινωνικός σχηματισμός αποτελεί σύνθεση, αντιφατική και διαχρονικά μεταβαλλόμενη, ετερόνομων-ετερογενών στοιχείων και λογικών, ρυθμίσεων, κανόνων, θεσμών και προτύπων ατομικής και συλλογικής συμπεριφοράς. Τα παραπάνω στοιχεία εμφανίζονται συγκροτημένα σε μια ιεραρχική συνάρθρωση, ενώ υπόκεινται σε αλληλένδετες μεταβολές στο πλαίσιο της συνολικής αναπτυξιακής διαδικασίας, διευκολύνοντας, μεταλλάσσοντας ή παρεμποδίζοντας τη δυναμική και την εμβέλεια της τελευταίας.*

Η θεώρηση αυτή απορρίπτει την, κατά τη γνώμη μας άγονη, αντιπαράθεση μιας υποτιθέμενης «κανονικότητας» του συστήματος (που συχνότατα περιλαμβάνει μεροληπτικά μόνο τις ηγεμονικές μορφές κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης και δράσης, αυτές συνήθως που κωδικοποιούνται και κυρώνονται στους θεσμούς και στις κρατικές επιλογές/λειτουργίες) σε μια εξίσου υποτιθέμενη «παθολογία» ή στρέβλωσή του, αποδιδόμενη συνήθως στην

9. Ο όρος χρησιμοποιείται μ' αυτή την έννοια από τον Aglietta στο *Régulation et crises du capitalisme- L'expérience des états-unis*, Calmann-Lévy, Παρίσι 21982, σ. 17.

εξάρτηση, στον ιμπεριαλισμό και, εν γένει, σε εξωγενείς παράγοντες. Ωστόσο, αυτή η «παθολογία» αντί να υποβαθμίζεται στην αντίθεση ενός «κακού» σε έναν «καλό» καπιταλισμό (μανιχαϊσμός που αναρωτιέται κανείς σε τι θα μπορούσε ν' αντιστοιχεί...), θα μπορούσε ν' αποτελεί συνέπεια της ύπαρξης, διόλου παθητικής, τεχνητής ή υπολειμματικής, επιμέρους λογικών που διέπουν τις σχέσεις και τους ανταγωνισμούς των κοινωνικών υποκειμένων, τις πολυμορφίες και τις ιεραρχήσεις των προτύπων συμπεριφοράς· συνέπεια, εξάλλου, της μερικής κύρωσης και κωδικοποίησης των παραπάνω στο επίπεδο των θεσμών.

Οι κατατμήσεις και οι ετερογένειες του οικονομικού-κοινωνικού χώρου στις αναπτυσσόμενες χώρες της Λατινικής Αμερικής προέρχονται από και εκφράζουν την ιστορικότητα των καθεστώτων συσσώρευσης, των μορφών εκμετάλλευσης και αναπαραγωγής, των στοιχείων συνοχής και ανταγωνισμού στο κοινωνικό πεδίο, των ρυθμιστικών και απορρυθμιστικών, τέλος, προτύπων συμπεριφοράς που συνυπάρχουν στον κάθε κοινωνικό σχηματισμό, καθορίζοντας και τις σχέσεις του με τους άλλους.

Η εισαγωγή του ιστορικού στοιχείου στη μελέτη και την ερμηνεία των λατινοαμερικανικών ιδιομορφιών ανάπτυξης (μεταξύ των οποίων και οι λεγόμενοι «δυσισμοί») επιβάλλει παραπέρα επιλογές στο πεδίο αναφοράς της έρευνας και στα ερμηνευτικά της εργαλεία. Ακόμα περισσότερο που ο ιστορικός χρόνος δεν υποτίθεται γραμμικός, αλλά χρόνος που πρέπει να διαμορφωθεί από τη θεωρία, με βάση τις κανονικότητες, τις μεταβολές και τις ρήξεις των κανονικότητων που διέπουν τις κοινωνικές σχέσεις σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό.¹⁰

Το να συνδέσουμε την οικονομική θεωρία, την πραγματικότητα και την ιστορία στη μελέτη ενός καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού, επιβάλλει εξάλλου να συλλάβουμε τις διαχρονικές μετατοπίσεις των αντιφάσεων και τη συνακόλουθη σχετική βιωσιμότητα του καπιταλιστικού συστήματος στη μακροχρόνια περίοδο. Εξ ου και η αναγκαιότητα επισήμανσης των παραγόντων συνοχής και ρήξης του οικονομικού και του κοινωνικού συστήματος, των σταθεροποιητικών μηχανισμών και τάσεων ή, αντίθετα, των δυνάμει αποσταθεροποιητικών-εκρηκτικών στοιχείων του.¹¹

10. Πρβλ. Aglietta (1982), *ό.π.*, σ. 20. Ο Α. Lipietz, στο βιβλίο του που προαναφέραμε (1985), τονίζει το γεγονός ότι η γνώση της ιστορίας ενός κοινωνικού σχηματισμού δεν μπορεί να υπάρξει δίχως α) τη μελέτη των κανονικότητων των κοινωνικών σχέσεων· β) τη μελέτη της κρίσης αυτών των κανονικότητων, των αντιφάσεων από τις οποίες πηγάζει καθώς και τον τρόπον με τους οποίους λύνονται, προσωρινά ή διαρκέστερα, οι εν λόγω αντιφάσεις· και γ) τη μελέτη της μεταβολής των κανονικότητων αυτών καθ' εαυτές, καθώς και της μεταβολής στις σχέσεις των ηγεμονικών κανονικότητων με υποκείμενες σ' αυτές επιμέρους κανονικότητες.

11. Πρβλ. R. Boyer, J. Mistral, *Une présentation succincte des notions de base des analyses en terme de régulation*, CEPREMAP, Παρίσι 1983, Ronéo.

Με βάση τα παραπάνω, τίθεται το πρόβλημα της εκλογίκευσης των εξελίξεων της κοινωνικής και της οικονομικής μορφολογίας, για μια επανατοποθέτηση της προβληματικής με βάση περιοδολογήσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, των στοιχείων που τον συνθέτουν, αλλά και των μη καπιταλιστικών μορφωμάτων και πρακτικών που συναρθρώνονται με αυτόν. Η αναγκαιότητα διερεύνησης των διαφοροποιήσεων ή/και μετεξελίξεων του Κ.Τ.Π., της ανάπτυξης και των κρίσεων του (λαμβάνοντας υπόψη τις σχέσεις του και με άλλες μορφές κοινωνικής έντασης και παραγωγής), εισάγει το δεύτερο θεωρητικό πλέγμα αναφοράς της ανάλυσης, τις *θεωρίες και μεθοδολογίες της Ρύθμισης*.

2. Η (ΠΙΘΑΝΗ) ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΤΗΣ ΡΥΘΜΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΩΝ ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Οι γαλλικές θεωρήσεις της Ρύθμισης αποσκοπούν, κατά πρώτο, στην επανασυμφιλίωση της οικονομικής θεωρίας και της ιστορίας (που λείπει από τα «καθαρά» νεοκλασικά μοντέλα ανάπτυξης, όπως δυστυχώς και από ορισμένες ερμηνείες της μαρξιστικής σκέψης), εισάγοντας μια θεώρηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και μια μέθοδο ανάλυσης που επιτρέπουν το πέρασμα από τις αφηρημένες έννοιες και τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του Κ.Τ.Π. στη συγκεκριμένη τους έκφραση στο επίπεδο των επιμέρους κοινωνικών σχηματισμών, λαμβάνοντας υπόψη και τη διαχρονική δυναμική της εξέλιξής τους. Συγκεκριμένα, το corpus αυτών των αναλύσεων θεωρεί ότι:

1) Κάθε τρόπος παραγωγής χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο θεμελιωδών κοινωνικών σχέσεων που διέπουν τη γενική μορφή αξιοποίησης της παραγωγής, τη μορφή των σχέσεων/διαχωρισμών που συνδέονται μ' αυτήν. Η σημαντικότερη από αυτές τις σχέσεις είναι η *σχέση παραγωγής*, που προσδιορίζει τους όρους/μορφές πρόσβασης στην εργασία, στα μέσα παραγωγής και στη νομή/αξιοποίηση των καρπών της παραγωγικής δραστηριότητας. Στην περίπτωση του Κ.Τ.Π., η θεμελιώδης κοινωνική σχέση ενδύεται τη μορφή της *μισθωτής σχέσης* (ακριβέστερα: της *σχέσης εκμίσθωσης της εργατικής δύναμης* - rapport salarial) που εμπεριέχει την αλλοτρίωση της εργασίας από το κεφάλαιο, όπως αναλύεται στα κλασικά μαρξικά κείμενα.

2) Ωστόσο, παρόλο που οι νόμοι του Κ.Τ.Π. συγκροτούν έναν αμετάβλητο, στα καίρια χαρακτηριστικά του, πυρήνα, «η ανάπτυξη των καπιταλιστικών κοινωνιών μπορεί να δώσει, ανάλογα και με τις ιστορικές περιόδους, διαφορετική έκφραση στο πλέγμα των αντιφάσεων που (οι νόμοι αυτοί) εμπεριέχουν. Κατά κάποιον τρόπο, η προϊούσα μεταβολή του χαρακτήρα των κρίσεων υποδειχνει ότι η ιστορία του καπιταλισμού δεν αποτελεί απλή υλοποίη-

ση των θεμελιωδών αρχών του τρόπου παραγωγής· ο λόγος είναι ότι μέσα από τη συγκρότηση των διαρθρωτικών ή θεσμικών μορφωμάτων (που σηματοδοτούν, μεταξύ άλλων, την ιδιαιτερότητα του κάθε κοινωνικού σχηματισμού, σημ. Β.Ν.Γ.), επενεργεί μια διαλεκτική ξεπεράσματος ή, τουλάχιστον, μετατόπισης αυτών των αντιφάσεων: οι μείζονος σημασίας κρίσεις αποτελούν σταθμούς σε αυτή τη διαδικασία, με παράλληλη εμφάνιση αβεβαιότητας ως προς την τελική έκβαση των οικονομικών και των κοινωνικών μεταβολών». ¹²

Οι θεωρήσεις σε όρους ρύθμισης εγγράφονται στο πλαίσιο του μαρξιστικού παραδείγματος, διαχωρίζοντας ωστόσο τη θέση τους από μαρξιστικές ερμηνείες που αξιωματικά δέχονται την ύπαρξη γενικής ισχύος και ιστορικά αμετάβλητων νόμων του συστήματος, ανεξάρτητα από τη δυναμική και την έκβαση της πάλης των τάξεων. ¹³

Πράγματι, ορισμένες μαρξιστικές ερμηνείες καταλήγουν σε σχήματα πλήρως ντετερμινιστικά: το Κεφάλαιο, η Εργασία, η Επιστήμη, ο Ιμπεριαλισμός ή ακόμα και η Αγορά, ενδύονται, ανάλογα με την προσέγγιση, το ρόλο της κινητήριας δύναμης ή του μοναδικού Υποκειμένου της Ιστορίας, καθιστάμενα φορείς παντογνώστες και με δεδομένη-μη αναστρέψιμη ενιαία βούληση. Στην πραγματικότητα, έχουμε να κάνουμε με συγκαλυμμένο ιδεαλισμό και με άρνηση της Ιστορίας.

Αντίθετα, για τις θεωρίες της Ρύθμισης, τα θεμελιώδη δεδομένα που συνθέτουν την ουσία του Κ.Τ.Π. δεν νούνται ως αμετάκλητοι νόμοι, αλλά εξετάζονται στο πλαίσιο της ιστορικής διάστασης των μορφών που παίρνει, σε κάθε περίοδο και κοινωνικό σχηματισμό, η αντίθεση κεφαλαίου και εργασίας. Τα παραπάνω οδηγούν σε θεωρήσεις που δέχονται, στο πλαίσιο του Κ.Τ.Π., την ύπαρξη πολυμορφίας και ετερογένειας των συγκεκριμένων εκφάνσεων (σε τοπικό ή συνολικό επίπεδο) του συστήματος και των μηχανισμών/φορέων/πλεγμάτων ρύθμισής του.

Απορρίπτοντας, εξάλλου, κάθε θεώρηση που θα μετέτρεπε το οικονομικό πεδίο σε απλή προέκταση εφαρμογών μιας υποτιθέμενης «κοινωνικής Φυσικής» (όπως θα το ήθελαν, π.χ., οι θεωρήσεις των Georgescu Roegen και Prigogine ή η θεωρία των καταστροφών των van Parijs και R. Thom), οι θεωρή-

12. R. Boyer, «La crise actuelle: une mise en perspective historique», στο *Critiques de l'économie politique (CEP)*, νέα σειρά, τχ. 7-8, Απρίλιος-Σεπτέμβριος 1979, σ. 104.

13. Όπως επισημαίνει ο Aglietta (ό.π., 1982, εισαγωγή, σ. Χ-ΧΙ) «αυτό που μας διακρίνει από ορισμένες ερμηνείες της σκέψης του Μαρξ είναι ότι, κατά τη δική μας άποψη, τα μεμονωμένα/εξατομικευμένα κοινωνικά υποκείμενα δεν μπορούν να έχουν, στον καπιταλισμό, άλλη απεικόνιση της κοινωνικής συνοχής από εκείνη που επινοούν διαμέσου των αγώνων τους. Αυτή η συνοχή είναι διαρκώς εν τω γίνεσθαι. (...) Απορρίπτουμε λοιπόν τη μεταφυσική ιδέα της κοινωνικής διαφάνειας. (...) Η κοινωνική συνοχή είναι πάντα μερική και εθθαρωστή (...) και η κρίση μόνιμως παρούσα στις διαδικασίες της ρύθμισης» (υπογραμ. δική μου, Β.Γ.).

ες της Ρύθμισης αντιτίθενται στο φονξιοναλισμό. Για τον τελευταίο, οι κοινωνικές διαδικασίες και μορφοποιήσεις δεν θεωρούνται πρώτιστα αποτέλεσμα των ανταγωνισμών και των συναινέσεων, της Πράξης (με την έννοια που έδωσε στον όρο αυτό ο Α. Gramsci) των ενεχόμενων κοινωνικών υποκειμένων, αλλά *αυτο-ρύθμιση του συστήματος*: σαν να υπήρχε κάποιος υπερφορέας, που να απέδιδε αναπότρεπτα στην κάθε κοινωνική ομάδα/υποκείμενο το ρόλο και το πλαίσιο της δράσης τους, και μάλιστα εκ των προτέρων.

Στην ανθρωπομορφική αυτή θεώρηση της κοινωνίας, για την οποία οι αξίες, οι νόμοι λειτουργίας του συστήματος και τα σύμβολα λειτουργούν από μόνα τους, πέρα και πάνω από τις αντιφάσεις των δομών και των προτύπων συμπεριφοράς των ατόμων, οι θεωρίες της Ρύθμισης αντιπαραθέτουν τον προσδιορισμό και τη μελέτη των ρυθμιστικών παραγόντων του συστήματος, όπως συλλαμβάνονται στους επιμέρους κοινωνικούς σχηματισμούς. Ο προσδιορισμός και η μελέτη αποβλέπουν στην επισήμανση της αντιφατικής ιεράρχησης των σχέσεων που συγκροτούν το κάθε σύστημα στην ιστορική του πορεία, και όχι μόνο στη μελέτη των λειτουργικών τους αλληλεξαρτήσεων.

Η διεθνής οικονομική φιλολογία δείχνει, ωστόσο, πως ο στρουκτουραλισμός-φονξιοναλισμός σημάδεψαν και τη μαρξιστική σκέψη και σημαντικό αριθμό διστικών και μη προσεγγίσεων της ανάπτυξης, επικεντρώνοντας την προβληματική τους στους όρους αναπαραγωγής των θεμελιωδών σχέσεων και τάσεων του συστήματος. Σε αυτές, οι θεωρήσεις της Ρύθμισης αντιτάσσουν την *υπόθεση της διαρκούς μεταβολής των απεικονίσεων των θεμελιωδών στοιχείων στο χώρο και το χρόνο*: οι θεμελιώδεις κοινωνικές σχέσεις μετασχηματίζονται μέσω αλλαγών στην παραγωγική, την εργασιακή και τη θεσμική μορφολογία· *αλλαγές που εμφανίζονται ιδιαίτερα σημαντικές (και απροσδιόριστες, ως προς την τελική τους έκβαση) σε περιόδους μείζονος κρίσης, όπως αυτή που διανύουμε τώρα.*

Στη βάση ενός λογοπαιγνίου «όλα πρέπει συνεχώς ν' αλλάζουν, έτσι ώστε η ουσία των πραγμάτων να μένει αμετάβλητη», οι θεωρίες της Ρύθμισης υποθέτουν ότι η *καινοτομία* στο πλαίσιο μιας δεδομένης γενικής μορφής συγκρότησης και οργάνωσης του κοινωνικοοικονομικού χώρου (καινοτομία που πηγάζει από ευρύτητα και a priori ανοικτό κοινωνικό πειραματισμό για την εξεύρεση νέων συναινέσεων πάνω στους συγκεκριμένους μηχανισμούς και τις αρχές λειτουργίας του συστήματος), ήταν αυτό που επέτρεψε τη μέχρι τώρα επιβίωση και επέκταση ενός τόσο αντιφατικού τρόπου παραγωγής, όσο ο καπιταλιστικός.

Με βάση τα παραπάνω, που αποτελούν τον κεντρικό επιστημολογικό άξονα των θεωριών της Ρύθμισης, μπορούμε τώρα να προχωρήσουμε σε παραπέρα διευκρινίσεις πάνω στα εννοιολογικά τους εργαλεία, ξεκινώντας από την έννοια της ίδιας της *Ρύθμισης*.

Όπως εύλογα επισημαίνει ο M. Aglietta,¹⁴ ο όρος «Ρύθμιση» συλλαμβάνεται και χρησιμοποιείται διαφορετικά, τόσο από τις διάφορες επιστήμες όσο και από τις επιμέρους σχολές σκέψης, οδηγώντας σε σύγχυση για την ακριβή του σημασία. Γι' αυτό διευκρινίζει ότι «για μας η Ρύθμιση δεν σημαίνει ύπαρξη και μοναδικότητα μιας αρχής κοινωνικής συνοχής, της Αγοράς (...) ούτε μπορούμε να υποβαθμίσουμε τη διαλεκτική σχέση Ρύθμισης-Κρίσης στη σχέση Ισορροπία-Ανισορροπία».¹⁵

Σε αντίθεση με τις νεοκλασικές θεωρήσεις που αξιωματικά προτάσσουν μια αμετάβλητη και παρόμοια για κάθε αγορά —η αγορά εργασίας θεωρούμενη σαν «μια αγορά όπως όλες οι άλλες»— αρχή εξισορρόπησης και διόρθωσης τυχόν παροδικών αποκλίσεων,¹⁶ οι θεωρίες της Ρύθμισης υποστηρίζουν ότι «οι διορθωτικοί μηχανισμοί που παρεμβαίνουν σε κάθε αγορά πηγάζουν από θεσμούς ή από διαρθρωτικά μορφώματα που διατηρούν τη σχετική τους αυτονομία, συνεχώς δεν μπορεί να νοηθούν σαν επιμέρους αντανακλάσεις ενός γενικού και ομοιόμορφου μηχανισμού, κινούμενου αποκλειστικά στη βάση των αρχών της προσφοράς και της ζήτησης.¹⁷ Εκτός αυτού, η εμβέλεια και η ευστάθεια της Ρύθμισης δεν μπορεί ποτέ να είναι απόλυτη, δεδομένου ότι αυτή η ίδια η Ρύθμιση υποκινεί διαδικασίες συνεχούς μεταβολής του χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων, της ταυτότητας των κοινωνικών συσχετισμών δύναμης και των αντίστοιχων συναινέσεων-ανταγωνισμών.¹⁸

Σχετικοποιώντας την εμβέλεια και την παγκοσμιότητα των νόμων του συστήματος, τόσο σε ό,τι αφορά τα στοιχεία συνοχής του όσο και σε ό,τι αντιστοιχεί στις συγκεκριμένες εκφάνσεις των στοιχείων ρήξης και των αντιφάσεων του, η θεωρία της Ρύθμισης του Καπιταλισμού ορίζεται ως θεωρία της γέννησης, της ανάπτυξης και του ξεπεράσματος των κοινωνικοοικονομικών του μορφοποιήσεων, με άλλα λόγια της μεταβολής των αντιφάσεων και των ανταγωνισμών-κατηγοριοποιήσεων που τον χαρακτηρίζουν, χωρίς να αποδίδει κάποια a priori σκοπιμότητα σ' αυτή τη μεταβολή.¹⁹

Κινούμενη γύρω από το κεντρικό ερώτημα της βιωσιμότητας της καπιταλιστικής συσσώρευσης στη μακροχρόνια περίοδο, κάθε θεώρηση σε όρους Ρύθμισης:

* Οφείλει να διαθέτει έναν επαρκή χρονικό ορίζοντα, ώστε να επισημαίνει τις διαρθρωτικές μεταβολές του τρόπου παραγωγής και των θεμελιωδών του σχέσεων, στο πλαίσιο μιας ιστορικότητας που κινείται με βάση τους αντα-

14. Aglietta, *ό.π.*, σ. 11 κ.ε.

15. *Ibid.*

16. Πρβλ. Boyer, *CEPREMAR*, εισήγηση αρ. 7805 (Ronéo), σ. 4.

17. *Ibidem.*

18. *Ibidem.*

19. Σε αντίθεση, λ.χ., με τις αναλύσεις του De Bernis, ή άλλες αναλύσεις που χρησιμοποιούν τις κατηγορίες της Ρύθμισης με διαφορετικούς εννοιολογικούς άξονες.

γωνισμούς και τις συναινέσεις των κοινωνικών υποκειμένων· στο επίκεντρο της ανάλυσης πρέπει να βρίσκεται η θεμελιώδης καπιταλιστική κοινωνική σχέση, η σχέση κεφαλαίου-εργασίας, με άλλα λόγια η «σχέση εκμίσθωσης της εργατικής δύναμης»²⁰ (rapport salarial).

* Οφείλει να επεκτείνει την ανάλυση στους κοινωνικούς, υλικούς και θεσμικούς παράγοντες που καθορίζουν τη συγκεκριμένη μορφοποίηση των οικονομικών διαδικασιών (νομικό, συμβασιακό και πολιτικό πλαίσιο λειτουργίας των διαφόρων μορφωμάτων και αγορών).

* Πέρα από την εξέταση των μεταβολών επιμέρους στοιχείων του συστήματος:

- της οργάνωσης του παραγωγικού ιστού
- των μορφών και του περιεχομένου των εργασιακών σχέσεων
- των λειτουργιών και του τρόπου παρέμβασης του κράτους
- του τρόπου ένταξης της οικονομίας στον διεθνή χώρο και του βαθμού εσωτερίκευσης των πιέσεων που προέρχονται από αυτόν, οφείλει να καταδείξει ότι αυτή η ίδια η συνολική Ρύθμιση του συστήματος υπόκειται σε αργές μεταβολές, όντας μέσο διοχέτευσης και συνάρθρωσης των κοινωνικών δυναμικών και αντιφάσεων, εύθραυστη σύζευξη στο συνολικό επίπεδο επιμέρους και συχνά αντικρουόμενων ρυθμιστικών στοιχείων.

Για τη μετάβαση από τις αφηρημένες-γενικές έννοιες προσδιορισμού του Κ.Τ.Π. στη συγκεκριμένη ιστορική του πραγματικότητα, οι θεωρίες της Ρύθμισης χρησιμοποιούν ιστορικά σηματοδοτούμενες *ενδιάμεσες εννοιολογικές κατηγορίες* όπως:

- Τον Τρόπο Ρύθμισης
- Το Καθεστώς Συσσώρευσης
- Τις μορφές της σχέσης εκμίσθωσης της εργατικής δύναμης
- Τις μορφές ανταγωνισμού
- Τους μηχανισμούς δημιουργίας χρήματος
- Τις μορφές και το περιεχόμενο των κρατικών παρεμβάσεων.²¹

Η εννοιολογική κατηγορία της *Ρύθμισης* επιτρέπει να συλλάβουμε ταυτόχρονα τη σχετική συνοχή του συστήματος και τον εγγενώς αντιφατικό του χαρακτήρα· εκφράζει τη δυνατότητα μιας κοινωνικής σχέσης να επιβιώνει και να αναπαράγεται παρά τον αντιφατικό-ανταγωνιστικό χαρακτήρα των συστατικών της μερών.

Ο *τρόπος Ρύθμισης* ορίζεται σαν το σύνολο των θεσμικών μορφωμάτων που προκύπτουν από μια δεδομένη απεικόνιση των οικονομικών δομών και

20. Aglietta, *ό.π.*, σ. V-IX.

21. Βλέπε και R. Boyer, «Les crises ne sont plus ce qu'elles étaient...», εισαγωγή στο Boyer (επιμ.), *Capitalismes, fin de siècle*, Presses Universitaires de France, 1986, ιδ. σ. 17-22.

των θεμελιωδών κοινωνικών σχέσεων, που εγγυώνται μια σχετική ευστάθεια, συνήθως μερική και χρονικά περιορισμένη, του εκάστοτε κυρίαρχου καθεστώτος συσσώρευσης.²²

Το Καθεστώς Συσσώρευσης σηματοδοτεί «τη σταθεροποίηση, σε μια σχετικά μακροχρόνια περίοδο, της κατανομής του κοινωνικού προϊόντος ανάμεσα στην κατανάλωση και τη συσσώρευση, πράγμα που απαιτεί μια σχετική αντιστοιχία των μεταβολών στους όρους παραγωγής με τις μεταβολές στους όρους αναπαραγωγής των μισθωτών· επίσης, ορισμένους τρόπους συνάρθρωσης του καπιταλιστικού με άλλους τρόπους παραγωγής, καθώς και του εξωτερικού χώρου του εξεταζόμενου κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού με το εσωτερικό του».²³

Στο κάθε ιστορικά διακριτό καθεστώς συσσώρευσης,²⁴ αντιστοιχεί ένα διαφορετικό σύνολο σχέσεων εκμίσθωσης της εργατικής δύναμης, οργάνωσης της παραγωγής, μορφών ανταγωνισμού, κρατικών λειτουργιών και παρεμβά-

22. Βλέπε Boyer-Mistral, «Une présentation succincte...», *CEPREMAP* 1983, ό.π. Το εν λόγω πλέγμα θεσμικών μορφωμάτων (αλλά και κανόνων, διαδικασιών και συνθηκών), αποτελεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο συναινούν ή/και υποχρεώνονται να κινηθούν τα ατομικά πρότυπα συμπεριφοράς και οι επιλογές των κοινωνικών υποκειμένων. Σε κάθε διαφορετικό τρόπο Ρύθμισης έχουμε, μεταξύ άλλων, και ιδιαίτερες απεικονίσεις των μηχανισμών της αγοράς, μέσω των οποίων συντελείται η αναμέτρηση-διευθέτηση των ατομικών συμφερόντων, επιλογών και αποφάσεων.

23. A. Lipietz, «Les transformations dans la division internationale du travail: considerations méthodologiques et esquisse de théorisation», Εισήγηση *CEPREMAP* αρ. 8302, Φεβρουάριος 1983, σ. 6. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το κάθε καθεστώς συσσώρευσης συνδέεται με ένα σχήμα αναπαραγωγής που εξαρτάται από τη διαχρονική κατανομή της κοινωνικής εργασίας και των κεφαλαίων μεταξύ των μακροοικονομικών τομέων παραγωγής. Διακρίνονται από τις θεωρίες της Ρύθμισης τρεις τέτοιοι τομείς:

- ο τομέας παραγωγής μέσω παραγωγής για εγχώρια χρήση
- ο τομέας παραγωγής καταναλωτικών αγαθών για εγχώρια χρήση
- ο τομέας παραγωγής που προορίζεται για εξαγωγές.

Οι παραπάνω τομείς διευκολύνουν τη διερεύνηση της ικανότητας του ισχύοντος καθεστώτος συσσώρευσης να διασφαλίσει εγχώρια (ή με καθοριστική εξάρτηση από το εξωτερικό) τη συμπόρευση της δημιουργίας πλεονάσματος με την κοινωνική ζήτηση, ειδικότερα με την αναπαραγωγή της συνολικής εγχώριας εργατικής δύναμης. Η εκάστοτε σχέση ανάμεσά τους καθορίζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του καθεστώτος συσσώρευσης και τις ρυθμιστικές του ανάγκες σε μακροοικονομικό και μακροκοινωνικό επίπεδο. Σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό, και σε μια δεδομένη ιστορική περίοδο, ένας από τους τρεις τομείς συγκροτεί τον πυρήνα του παραγωγικού ιστού, αποτελώντας το βασικό πεδίο καθορισμού του τρόπου κοινωνικής αξιοποίησης της παραγωγής, αλλά και του τρόπου ενσωμάτωσης του κοινωνικού σχηματισμού στον Διεθνή Καταμερισμό Εργασίας (Δ.Κ.Ε.). Για λεπτομερέστερη ανάλυση σε όρους Τομέων (sections) βλ. και H. Bertrand, «Le régime central d'accumulation d'après-guerre en France», στο R. Boyer (επιμ.), 1986, ό.π., σ. 74-80.

24. Οι αναλύσεις της Ρύθμισης εντοπίζουν μέχρι τώρα τρία βασικά καθεστώτα συσσώρευσης:

- Εκτατικής κατεύθυνσης (στηριγμένο στην εξαγωγή απόλυτης υπεραξίας), κυρίαρχο μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα.
- Εντατικής κατεύθυνσης χωρίς συμπόρευση με μαζική κατανάλωση, που επικράτησε στις

σεων, τρόπων ένταξης της χώρας στον διεθνή καταμερισμό εργασίας κλπ.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να σημειωθεί ότι οι εννοιολογικές κατηγορίες που παρουσιάσαμε μέχρι τώρα δεν προϋποθέτουν, από μόνες τους, την εκλογίκευση του οικονομικού και του κοινωνικού με τη μορφή συνάθροισης επιμέρους εκφάνσεων μιας υποτιθέμενης μοναδικής και ενιαίας γενικής σχέσης. Ωστόσο, οι μέχρι τώρα αναλύσεις της Ρύθμισης έδωσαν έμφαση στη μελέτη των ηγεμονικών προτύπων, των κανονικότητων που κωδικοποιήθηκαν στο επίπεδο των θεσμών και επιβλήθηκαν σαν πρότυπα (συναλλαγής, οργάνωσης, κατανάλωσης, συμπεριφοράς κλπ.) στον κάθε κοινωνικό σχηματισμό, κατά κύριο λόγο στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες.

Αυτή η (άξια κριτικής) τάση δεν συνεπάγεται ωστόσο την ακύρωση ενός προβλήματος, που αποκτά καίρια σημασία στη μελέτη και των αναπτυσσόμενων και των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών οικονομιών: πρόκειται για την αντιφατική και ιεραρχημένη σύζευξη, στο πλαίσιο της συνολικής ρύθμισης του συστήματος, μιας πολυμορφίας επιμέρους χώρων, λογικών και ρυθμίσεων, που διαχωρίζονται από τα αντίστοιχα πρότυπα —ή ηγεμονικά— στοιχεία του συστήματος. *Έκφραση της ιστορικότητας στη συγκρότηση και την εξέλιξη του εκάστοτε εξεταζόμενου κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού, οι «ιδιαιτερότητες» αυτές συνυπάρχουν με τα ηγεμονικά στοιχεία, συναρθρώνονται και εξελίσσονται μαζί με αυτά, εισάγοντας με τη σειρά τους μεταλλάξεις και παρεκκλίσεις από την επιθυμητή (για τη βιωσιμότητα και παραπέρα διάχυση των κυρίαρχων καθεστώτων συσσώρευσης και ρύθμισης) πορεία του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού.*

Επισημαίνουμε αυτό το βασικό, κατά τη γνώμη μας, σημείο, ενάντια στις αναλύσεις που μετατρέπουν την εξέλιξη του κάθε κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού σε απλή καταξίωση προτύπων και αρχών που διέπουν μόνο το κυρίαρχο καθεστώς συσσώρευσης και τον αντίστοιχο τρόπο ρύθμισης. Τέτοιες αναλύσεις εξορίζουν από τον ερευνητικό τους ορίζοντα ιδιόμορφες αντιφάσεις και χαρακτηριστικά, που μπορεί να αποβούν καίριες σημασίας για τη μελέτη της δυναμικής και της εμβέλειας του κυρίαρχου καθεστώτος συσσώρευσης αφενός, των αδυναμιών και της ευπάθειας της συνολικής ρύθμισης του κοινωνικού σχηματισμού αφετέρου. Η σημασία των «ιδιαιτεροτήτων» αναδεικνύεται και πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά τη μελέτη των φά-

ανεπτυγμένες οικονομίες κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου (η κρίση του 1929 έδειξε τα όρια και τις αντιφάσεις αυτού ακριβώς του καθεστώτος).

— Εντατικής κατεύθυνσης, επικεντρωμένο στη μαζική κατανάλωση, που αρχίζει να επιβάλλει την κυριαρχία του τη δεκαετία του 1950.

Στο καθένα από αυτά τα καθεστώτα συσσώρευσης αντιστοιχεί μια «Ρύθμιση παλαιού τύπου», μια «Ανταγωνιστική Ρύθμιση», τέλος μια «Μονοπωλιακή-Φορντιστική Ρύθμιση». Το πέρασμα από τον έναν τύπο ρύθμισης στον διάδοχο του σηματοδοτείται από διαρθρωτικές κρίσεις του συστήματος. Για λεπτομερή ανάλυση βλέπε R. Boyer, «La crise actuelle...» (1979), ό.π., σ. 12 κ.ε.

σεων δυναμικής ανάπτυξης και, ακόμα περισσότερο, των κρίσεων των υπό εξέταση σχηματισμών. Λέμε «ακόμα περισσότερο των κρίσεων», γιατί τότε τα ηγεμονικά στοιχεία του καθεστώτος συσώρευσης και του τρόπου ρύθμισης τίθενται κατεξοχήν σε αμφισβήτηση.

Οι παραπάνω επιστημάνσεις προσδιορίζουν το πεδίο συνάντησης, σε ό,τι αφορά τη θεματική και τα αναλυτικά εργαλεία, των θεωριών της κατάτμησης και των θεωριών της Ρύθμισης στην επιλογή των αξόνων μελέτης και ερμηνείας των οικονομιών της Λατινικής Αμερικής. Ειδικότερα, δεχόμαστε ότι:

α) Κάθε κυρίαρχο καθεστώς συσώρευσης και ο αντίστοιχος μ' αυτό τρόπος Ρύθμισης διατηρούν, στο πλαίσιο της σύζευξής τους με ιδιόμορφους χώρους και λογικές συσώρευσης και ρύθμισης, σύνθετες σχέσεις συνοχής-διαφορισμού, απ' όπου πηγάζει μια πληθώρα μορφών ένταξης-αποκλεισμού των κοινωνικών φορέων. Οι κατατμήσεις όχι μόνο δεν εξαφανίζονται με την εξάπλωση του σύγχρονου καπιταλισμού, αλλά εξελίσσονται διαχρονικά ως προς τη συγκεκριμένη τους έκταση και μορφή.

β) Οι λεγόμενοι «δυσμοί», ακριβέστερα οι διάφορες μορφές κατατμήσεων που επισημαίνονται εμπειρικά, αποτελούν ιστορικά προσδιορισμένη και μεταβαλλόμενη απεικόνιση της οργανικής (αλλά όχι απαλλαγμένης από αντιφάσεις) ενότητας των προϋπαρχόντων, των σύγχρονων και των νεοεμφανιζόμενων στοιχείων και λογικών που χαρακτηρίζουν τους επιμέρους κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς. Τα παραπάνω στοιχεία συναρθρώνονται, στη βάση ανταγωνισμών και συμβιβασμών μεταξύ τους, κάτω από την ηγεμονία του κυρίαρχου καθεστώτος συσώρευσης και τρόπου ρύθμισης. Όμως, άσκηση ηγεμονίας σημαίνει επίσης ιεραρχημένη αλληλεπίδραση, σχετικοποιημένη συνοχή (στο πλαίσιο μιας μερικά ενοποιημένης αναπτυξιακής διαδικασίας), αμοιβαία λειτουργικότητα και ανταγωνισμό, ρυθμιστική ή απορρυθμιστική για το σύστημα μεταβολή του συνόλου, των μερών του και των σχέσεων που υφίστανται μεταξύ τους.

Αλλά είναι καιρός να αναφερθούμε σε μια κεντρική εννοιολογική κατηγορία των θεωριών της Ρύθμισης, τη *σχέση εκμίσθωσης της εργατικής δύναμης (rapport salarial)*. Η σχέση αυτή περιλαμβάνει «το σύνολο των συνθηκών που διέπουν τη χρήση και την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης»,²⁵ δηλαδή τα στοιχεία που σχετίζονται με την *οργάνωση της εργασιακής διαδικασίας*, με την *κινητικότητα του εργατικού δυναμικού*, με το *περιεχόμενο (τυπικό και ουσιαστικό) και την ιεράρχηση των επαγγελματικών ειδικοτήτων*, με τον *τρόπο, τέλος, που σχηματίζεται και δαπανάται το εισόδημα των μισθωτών*.

Παρόλο που «σε μια δεδομένη κοινωνία, σε κάθε περίοδο, κυριαρχεί μια

25. Βλ. R. Boyer, «Les transformations du rapport salarial dans la crise», *CEP*, νέα σειρά, Απρίλιος-Ιούνιος 1981, σ. 185-225, παρ. σ. 186.

μορφή σχέσης εκμίσθωσης της εργατικής δύναμης»,²⁶ στην πραγματικότητα συναντούμε πληθώρα τέτοιων μορφών στην εξέταση ενός δεδομένου κοινωνικού σχηματισμού. Δεχόμενοι ότι «κάθε συγκεκριμένη μορφή της σχέσης εκμίσθωσης αντιστοιχεί στο είδος των κοινωνικών σχέσεων και των οικονομικών δομών που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία στην ιστορική περίοδο που εξετάζουμε»,²⁷ αν διατηρήσουμε τη θεώρηση του κοινωνικού σχηματισμού σε όρους μορφολογίας, μπορούμε να εισαγάγουμε την έννοια της *Μορφολογίας της σχέσης εκμίσθωσης της εργατικής δύναμης*. Δηλαδή να δεχτούμε ότι, πέρα από την κυρίαρχη σχέση εκμίσθωσης που αποτελεί πρότυπο αναφοράς στο επίπεδο των θεσμών και των διαπραγματεύσεων και τείνει να επιβάλλει τους ρυθμιστικούς της μηχανισμούς στην αγορά εργασίας, υπάρχει ένα δομημένο σύνολο επιμέρους (ή ακόμα και άτυπων) σχέσεων εκμίσθωσης, που διατηρεί σχέση λειτουργικότητας-ανταγωνισμού με τη συνολική μακροοικονομική και μακροκοινωνική ρύθμιση του συστήματος. Αν θελήσουμε να προσεγγίσουμε ακόμα περισσότερο την πραγματικότητα, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η εν λόγω μορφολογία συναρθρώνεται με ένα πλέγμα μορφών μη μισθωτής απασχόλησης, δημιουργώντας σχέσεις, κινητικότητες και κατηγορίες κοινωνικών υποκειμένων «μικτού τύπου», κάτι που συναντάται ευρύτατα κατά την εμπειρική παρατήρηση των αναπτυσσόμενων οικονομιών (π.χ. αγρότες-εργάτες, μικροϊδιοκτήτες-μισθωτοί κλπ.). Εννοείται ότι αυτή η πολυμορφία της μισθωτής ιδιότητας καθώς και οι ποικίλες δυνατές συναρθρώσεις της με σχήματα μη μισθωτής απασχόλησης δεν πρέπει να παραμερίζονται (στο όνομα κάποιου «προτύπου» ή κυρίαρχου μοντέλου) κατά την εξέταση των εργασιακών σχέσεων και των συναφών προβληματικών της ανάπτυξης στους αναπτυσσόμενους κοινωνικούς σχηματισμούς.

Με βάση τα παραπάνω, οι κατατιμήσεις που συγκροτούν τη μορφολογία των σχέσεων εκμίσθωσης καθώς και το πλέγμα των μορφών μη μισθωτής απασχόλησης μπορεί να θεωρηθεί ότι εκφράζουν:

- την πολυμορφία και την ποικιλία των χώρων συγκρότησης, κινητοποίησης, ενσωμάτωσης/αποκλεισμού, αξιοποίησης και αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού,
- όντας ταυτόχρονα απεικόνιση και συνέπεια της *διαχρονικής* και *συγχρονικής ετερογένειας* των παραγωγικών, θεσμικών και κοινωνικών διαρθρώσεων.

Σύμφωνα με τις θεωρίες της Ρύθμισης, ένα Καθεστώς Συσσώρευσης και ο Τρόπος Ρύθμισης που του αντιστοιχεί προσδιορίζουν, στη συγκεκριμένη τους ιστορική μορφοποίηση, τη συγκρότηση κανονικότητων που λειτουργούν ως συνεκτικά στοιχεία του οικονομικού και του κοινωνικού. Η

26. *Ό.π.*, σ. 190.

27. *Ό.π.*, σ. 192.

λειτουργικότητα-βιωσιμότητα αυτών των κανονικοτήτων δεν είναι δεδομένη εκ των προτέρων ούτε μπορεί να ισχύσει εσαεί, ανεξάρτητα από τα πρότυπα συμπεριφοράς και τους ανταγωνισμούς των κοινωνικών φορέων που οι κανονικότητες καλούνται να συντονίσουν.

Ο προσδιορισμός των εκάστοτε κανονικοτήτων συναρτάται με την *άσκηση ηγεμονίας* των βασικών προτύπων και όρων βιωσιμότητας του κυρίαρχου καθεστώτος συσσώρευσης. *Η ηγεμονία αυτή κωδικοποιείται σ' ένα καλόγυα θεμελιωδών κοινωνικών προτύπων* (ή «κανόνων του παιγνιδιού»), που καλούνται *Θεσμικά Μορφώματα*. Αυτά συνδέουν τη μακροοικονομική και μακροκοινωνική δύναμη με τις επιμέρους στρατηγικές και τα πρότυπα συμπεριφοράς των κοινωνικών υποκειμένων, αποτελώντας σύνθετες κοινωνικές σχέσεις, ιστορικά προϊόντα της ταξικής πάλης που οργανώνεται με τη μορφή θεσμών.²⁸

Θα ήταν, ωστόσο, εύλογο να υποθεθεί ότι οι κανονικότητες στηρίζονται στα συνεκτικά στοιχεία του οικονομικού και του κοινωνικού, αλλά και σε διαδικασίες και λογικές που εισάγουν ανταγωνισμούς και αντιφάσεις στην επίτευξη συναίνεσης και συνοχής. Επίσης, ότι στη συνολική ρύθμιση του συστήματος ενέχονται όχι μόνο τα κυρίαρχα στοιχεία και οι ηγεμονικές λογικές (παραγωγής, συσσώρευσης κλπ.), αλλά και ιδιαίτερες του κοινωνικού και του οικονομικού χώρου (επιμέρους λογικές και μορφές παραγωγής, εκμετάλλευσης, αξιοποίησης του κοινωνικού προϊόντος, κοινωνικής οργάνωσης, συνύπαρξης, συνδιαλλαγής κλπ.)

Ακριβέστερα, η θέση μας είναι πως ακόμα και αν, στην περίοδο μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, έχουμε σε ορισμένες οικονομίες της Λατινικής Αμερικής (ιδίως σε αυτές που συγκαταλέγονται μεταξύ των Ν.Β.Χ.*, δηλαδή στην Αργεντινή, τη Βραζιλία και το Μεξικό), την επιβολή της ηγεμονίας ενός ιστορικά πρωτότυπου καθεστώτος συσσώρευσης (που στην περίπτωση των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών οικονομιών ονομάστηκε «μονοπωλιακό-φορντιστικό»)²⁹ καθώς και την επιβολή των αντίστοιχων θεσμικών προτύπων ενός συμβατού με την πορεία της συσσώρευσης Τρόπου Ρύθμι-

28. Κατά τον Aglietta (ό.π., σ. 162), η θεώρηση αυτών των μορφωμάτων λύνει το επιστημολογικό πρόβλημα της εξέτασης, στην ενότητά τους, της αφηρημένης κοινωνικής ολότητας αφενός, του συγκεκριμένου χώρου των επιμέρους δραστηριοτήτων αφετέρου. Κυριότερα θεσμικά μορφώματα είναι:

- Η μισθωτή σχέση (σχέση εκμίσθωσης της εργατικής δύναμης)
- Οι μορφές ανταγωνισμού και αξιοποίησης των ατομικών κεφαλαίων
- Το χρήμα και ο ρόλος του πιστωτικού συστήματος
- Το κράτος και η λειτουργία του
- Τα επίπεδα και οι όροι ένταξης της εθνικής οικονομίας στο διεθνές σύστημα.

* Νέων βιομηχανικών χωρών.

29. Το μονοπωλιακό-φορντιστικό καθεστώς συσσώρευσης αντιστοιχεί στο πέρασμα του Κ.Τ.Π. στο στάδιο της μαζικής παραγωγής ΚΑΙ κατανάλωσης, με τη γρήγορη επέκταση του

σης, αυτό δεν αποκλείει την ενεργό διατήρηση και δράση επιμέρους λογικών και αρχών συσώρευσης και ρύθμισης που να διακρίνονται από ή και να ανταγωνίζονται τα ηγεμονικά πρότυπα. Ειδικά για τις αναπτυσσόμενες χώρες, είναι ακόμα και σήμερα αμφισβητήσιμη η πραγματική επικράτηση του μονοπωλιακού-φορντιστικού καθεστώτος συσώρευσης και, ακόμα περισσότερο, του Τρόπου Ρύθμισης, με τη μορφή τουλάχιστον που εμφανίστηκαν στις χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού. Αυτό το ζήτημα στη διεθνή βιβλιογραφία δεν μπορεί να θεωρηθεί λυμένο. Μόνο με διεξοδική επιτόπια διερεύνηση των δεδομένων με βάση τα μακροοικονομικά μοντέλα, τις εννοιολογικές κατηγορίες και τη μεθοδολογία των θεωρήσεων της Ρύθμισης αφενός, τη μικροοικονομική θεματική και αναλυτική μεθοδολογία των θεωριών της Κατάτμησης αφετέρου, θα μπορούσαμε να έχουμε εμπειριστατωμένη τεκμηρίωση και θεωρητική ανάλυση του ιδιαίτερου τρόπου ανάπτυξης, καθώς και

εκχηματισμού της οικονομίας και της μισθωτής εργασίας. (Δεν θα πρέπει όμως να συγχέουμε την επέκταση αυτή με μια –υποτιθέμενη– αναγκαστική γενίκευση των παραπάνω χαρακτηριστικών). Σύμφωνα με τον Α. Lipietz στο «Derrière la crise: la tendance à la baisse du taux de profit» (*Revue économique*, τ. 33, τχ. 2, Μάρτιος 1982, σ. 197-233), ο αντίστοιχος τρόπος ρύθμισης αυτού του καθεστώτος συσώρευσης, που εγκαθιδρύθηκε μετά το 1945 στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, συγκροτείται από τη συνάρθρωση των παρακάτω βασικών θεσμικών μορφομάτων:

- Μιας μισθωτής σχέσης που χαρακτηρίζεται από τη συλλογική διαπραγμάτευση και τη συμβασιακή προστασία, μεσοπρόθεσμα, των άμεσων μισθών· από την επέκταση του έμμεσου μισθού μέσω των επιδομάτων, των παροχών κοινωνικής ασφάλισης· από την τιμαριθμική προσαρμογή του ονομαστικού μισθού και από τη σύνδεση των αυξήσεων του πραγματικού μισθού με τις αυξήσεις στην παραγωγικότητα. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι κύριο χαρακτηριστικό αποτελεί η κατά κάποιο τρόπο κοινωνικοποίηση των αναγκών αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, καθώς και η πρόσβαση των μισθωτών στη μαζική κατανάλωση, ενώ ο μισθός, πέρα από συνιστώσα του κόστους παραγωγής, αναγνωρίζεται και ως (προϊούσας σημασίας) συνιστώσα της κοινωνικής ζήτησης.
- Μιας συγκεντροποίησης του κεφαλαίου σε βιομηχανικά και χρηματιστικά συγκροτήματα (που ξεπερνούν πλέον τα κρατικά όρια) ικανά να ρυθμίσουν την κατανομή των αγορών τους και να προσδιορίσουν τις τιμές τους με βάση ένα ποσοστό «αποδεκτού κέρδους» (mark up-pricing), μέσω μιας διαδικασίας ελάχιστα ευαίσθητης στις διακυμάνσεις της συγκυρίας.
- Μιας επέκτασης του πιστωτικού χρήματος που διατίθεται από τις Τράπεζες ανάλογα με τις ανάγκες εξέλιξης του συστήματος τιμών και μισθών, διευκολύνοντας την αναγκαία για το καθεστώς συσώρευσης συνεχή μεταβολή/αντικατάσταση των τεχνικών παραγωγής και του αντίστοιχου εξοπλισμού.
- Μιας σημαντικής ενίσχυσης του ρόλου του κράτους, όχι τόσο μέσω των άμεσων δημοσίων δαπανών (όπως συνιστούσε ο J.M. Keynes), αλλά μέσω της κρατικής διαχείρισης των εργασιακών σχέσεων και του νομισματικού συστήματος. Το κράτος αναδεικνύεται, συνεπώς, σε εγγυητή των θεσμοποιημένων κοινωνικών συναντίσεων και σε διαμεσολαβητή στους κοινωνικούς ανταγωνισμούς, δίχως αυτό να σημαίνει ότι χάνει τις ταξικές του ιδιότητες έναντι των συμφερόντων των κυρίαρχων τάξεων και ομάδων. Το κράτος αποτελεί λοιπόν λειτουργικό συστατικό της φορντιστικής Ρύθμισης και όχι τον «παρενοχλητικό παράγοντα της ελεύθερης αγοράς, σ' ένα σύστημα που μπορεί να αυτορυθμιστεί», όπως υποστηρίζουν οι νεοφιλελεύθεροι.

των ιδιομορφιών της σημερινής κρίσης στις οικονομίες της Λατινικής Αμερικής.

Άσχετα πάντως με το βαθμό που οι ιδιαιτερότητες και οι προϋπάρχουσες, στους εν λόγω κοινωνικούς σχηματισμούς, κανονικότητες εξακολουθούν να κυριαρχούν στα πρότυπα συμπεριφοράς ή/και να κυρώνονται εν μέρει στο επίπεδο των θεσμών, μπορεί να υποτεθεί ότι τα *μεταπολεμικά μοντέλα μονοπωλιακής συσσώρευσης και ρύθμισης εισάγονται ως ηγεμονικά στοιχεία και ως επιθυμητά πρότυπα στα οποία «θα έπρεπε να συμμορφωθούν» οι οικονομικοί και κοινωνικοί φορείς των αναπτυσσόμενων χωρών*, σύμφωνα τουλάχιστον με την κυριαρχούσα αντίληψη των διεθνών οργανισμών, ιδιαίτερα του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. *Στη συνάρθρωσή τους με αυτά τα νέα στοιχεία, οι ιδιομορφίες και οι επιμέρους ρυθμίσεις που χαρακτηρίζουν κάθε εξεταζόμενο σχηματισμό ανασυντάσσονται και μεταβάλλονται, ασκώντας σύνθετες απορροημιστικές και ρυθμιστικές επιδράσεις στα εισαγόμενα πρότυπα του ανεπτυγμένου καπιταλισμού. Επιδράσεις που, στη βάση ανταγωνισμών και συναινέσεων στα επίπεδα της πράξης των κοινωνικών υποκειμένων, των δομών και των θεσμών, πρέπει να εισήγαγαν σημαντικές αλλοιώσεις στην «καθαρή εικόνα» και στην εμβέλεια του μονοπωλιακού μοντέλου που ακολούθησαν οι ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες.*

Σε προέκταση της παραπάνω συλλογιστικής, θα πρέπει οι ιδιομορφίες του οικονομικού και του κοινωνικού χώρου να διαδραμάτισαν σημαντικό, αν όχι καθοριστικό, ρόλο στην εμφάνιση (και στη έκταση) των «μικρών κρίσεων» (κρίσεων στο πλαίσιο της υπάρχουσας Ρύθμισης) και των «μεγάλων κρίσεων» (κρίσεων αυτού καθ' εαυτόν του Τρόπου Ρύθμισης) που σημάδεψαν τόσο τη μέχρι τώρα αναπτυξιακή πορεία των λατινοαμερικανικών οικονομιών όσο και κάποια κρίσιμα σημερινά τους προβλήματα και προοπτικές. Για καλύτερη διασάφηση του ζητήματος, θα πρέπει να αναφερθούμε, συνοπτικά, στην *έννοια των κρίσεων*, όπως αυτή προσδιορίζεται από τις θεωρίες της Ρύθμισης.

Κατά βάση, οι θεωρίες της Ρύθμισης διακρίνουν *δύο κατηγορίες κρίσεων*:

* *Τις μικρές κρίσεις ή κρίσεις στο πλαίσιο της ισχύουσας ρύθμισης ενός κοινωνικού σχηματισμού*: πρόκειται για «αναστατώσεις» στο οικονομικό ή/και στο κοινωνικό πεδίο που πηγάζουν από το ασυμβίβαστο των προσδοκιών με τα πρότυπα συμπεριφοράς των κοινωνικών φορέων. Αυτές όμως οι αναστατώσεις μπορεί να απορροφηθούν από τον ισχύοντα Τρόπο Ρύθμισης χωρίς να θέσουν σε αμφισβήτηση θεμελιώδη χαρακτηριστικά και αρχές του, με κατάλληλη προσαρμογή των θεσμικών μορφωμάτων ώστε να ανταποκρίνονται καλύτερα στα πρότυπα της Ρύθμισης και στις ανάγκες του κυρίαρχου καθεστώτος συσσώρευσης.

* Τις μεγάλες κρίσεις ή κρίσεις της Ρύθμισης, που σηματοδοτούν την έξαρση των αντιφάσεων του καθεστώτος συσσώρευσης, αντιφάσεων που δεν μπορεί να απορροφήσει και να διακανονίσει ο ισχύων Τρόπος Ρύθμισης. Στην περίπτωση αυτή, είναι οι συμπεριφορές που πηγάζουν από τα ίδια τα πρότυπα της ισχύουσας Ρύθμισης αυτό που υποσκάπτει τη συνοχή του συστήματος και την αναπαραγωγή των θεμελιωδών κοινωνικών σχέσεων.

Για τις θεωρίες της Ρύθμισης, η κρίση εκφράζει τους ανταγωνισμούς που ενυπάρχουν σε κάθε κοινωνική σχέση. Σαν δυνατότητα, η κρίση είναι μονίμως παρούσα μέσα στις διαδικασίες της Ρύθμισης, ενώ κάθε «μεγάλη κρίση» αποδεσμεύει το σύστημα από οποιοδήποτε ντετερμινισμό, κανονικότητα ή «ρουτίνα» του παρελθόντος. Συνεπώς, η μελέτη της εμφάνισης, της επέκτασης και της επιβολής νέων μορφών ρύθμισης (μέσα από ιδιαίτερα ανοιχτές, αβέβαιες και αμφισήμες διαδικασίες αναζήτησης των νέων κοινωνικών προτύπων και βάσεων της συσσώρευσης, μιας νέας ενότητας της διαδικασίας αξιοποίησης και κυκλοφορίας του κοινωνικού κεφαλαίου) αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα σε περιόδους κρίσης των κανονικότητων ενός κοινωνικού σχηματισμού ή/και του παγκόσμιου συστήματος. Όλα τα θεσμικά και τα διαρθρωτικά μορφώματα εμφανίζουν, στην περίπτωση αυτή, σημαντική ρευστότητα, περιορισμένη εμβέλεια και αβέβαιης έκβασης μεταβλητότητα. Η διαλεκτική ανάλυση αυτών των διαδικασιών μεταβολής γίνεται τότε αναγκαία για τη διατύπωση οποιασδήποτε έγκυρης πρόβλεψης για τις προοπτικές του συστήματος και τα σενάρια εφικτών επιλογών του εξεταζόμενου κοινωνικού σχηματισμού.

Με βάση τα παραπάνω πλαίσια διερεύνησης θα μπορούσαμε να πούμε, από μια πρώτη ανάγνωση της διαδικασίας ανάπτυξης των λεγόμενων «Νέων Βιομηχανικών Χωρών» (N.B.X.) της Λατινικής Αμερικής, ότι οι «μικρές κρίσεις» που παρουσίασαν κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, προκύπτουν σε σημαντικό βαθμό και από εμπόδια στην επέκταση του μονοπωλιακού-φορντιστικού προτύπου που τέθηκαν από ιδιαίτερου χώρους και κοινωνικούς φορείς, των οποίων η συνοχή και η αναπαραγωγή δεν διέπονταν από τις μονοπωλιακές-φορντιστικές κανονικότητες, αρχές και ρυθμίσεις. Συνεπώς, η ζητούμενη συνολική ρύθμιση σε αυτούς τους κοινωνικούς σχηματισμούς δεν μπορούσε σε καμιά περίπτωση να αντιστοιχεί στην «καθαρή μορφή» της μονοπωλιακής-φορντιστικής Ρύθμισης, που άλλωστε δεν συναντάται ούτε και στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες.³⁰

Στην πράξη, τα νεοεισαγόμενα πρότυπα της μονοπωλιακής-φορν-

30. Αυτό φάνηκε τόσο από τις ενδείξεις των αναλύσεων της κατάτησης στη «Μητρόπολη» του μεταπολεμικού καπιταλισμού, τις ΗΠΑ, όσο και από την αποτυχία ερμηνείας της ανάπτυξης και της κρίσης οικονομιών με σοβαρή ανομοιογένεια με βάση αποκλειστικά το μοντέλο της μονοπωλιακής-φορντιστικής Ρύθμισης. Παράδειγμα το E. Wolleb, «D'une institutionnalisation tardive au contournement: L'Italie», στο R. Boyer (επιμ.), *La flexibilité du travail en Europe*, La Découverte, Παρίσι 1986, σ. 153-180. Ανάλογα προβλήματα παρουσιάζει

τιστικής Ρύθμισης έπρεπε να επιτύχουν μια σχετικά βιώσιμη, μακροχρόνια, σύνδεση των προϋπαρχουσών κανονικοτήτων και δομών με τις ανάγκες αναπαραγωγής και εξάπλωσης του αντίστοιχου καθεστώτος συσσώρευσης. Οι προϋπάρχουσες δομές, κανονικότητες και ομάδες συμφερόντων συνέβαλαν, ως ένα βαθμό, στην εγκαθίδρυση και την αρχική εξάπλωση του νέου καθεστώτος συσσώρευσης, αλλάζοντας ωστόσο τον αρχικό του χαρακτήρα και δυσκολεύοντας τη μακροχρόνια ανέλιξη του, σε σχέση τουλάχιστον με τα αρχικά θεωρητικά δεδομένα βιωσιμότητας και δυναμικής του μοντέλου μονοπωλιακής-φορντιστικής συσσώρευσης και ρύθμισης.

Έχει επανειλημμένα υποστηριχτεί, στη διεθνή βιβλιογραφία,³¹ ότι από τα μέσα τουλάχιστον της δεκαετίας του '70 όλοι οι καπιταλιστικοί κοινωνικοί σχηματισμοί (και, με κάποιες ιδιομορφίες που δεν θα μας απασχολήσουν εδώ, οι σοσιαλιστικοί) έχουν μπει σε διαδικασίες μείζονος κρίσης, της οποίας η έκταση και οι επιμέρους εκφάνσεις ποικίλλουν από χώρα σε χώρα, αποτελώντας αντικείμενο εξειδικευμένων ερευνών για κάθε περίπτωση, δίχως δηλαδή να μπορούν να ερμηνευθούν εκ των προτέρων με βάση κάποιο ομοιόμορφο, *urbi et orbi*, μοντέλο.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η κρίση που πλήττει τις οικονομίες της Λατινικής Αμερικής (και της οποίας την εμφάνιση προοιωνίζονται, κατά κάποιο τρόπο, οι αδυναμίες της ανάπτυξης και της ρύθμισης στη δεκαετία του '60), κινητοποιεί ευρύτατες διαδικασίες αναδιάρθρωσης και αναμόρφωσης του οικονομικοκοινωνικού χώρου και, συχνότατα, των πολιτικών καθεστώτων στις χώρες αυτές. Θέση μας είναι ότι στο πλαίσιο των διαδικασιών αυτών, οι ιδιόμορφες λογικές συγκρότησης-λειτουργίας των οικονομικών και κοινωνικών χώρων, οι επιμέρους αξίες και ρυθμίσεις που συνδέονται με αυτές, οι κατατιμήσεις και οι ανταγωνισμοί που πηγάζουν από ειδικές (ή ακόμα και άτυπες, σε σχέση με τα πρότυπα κοινωνικής ομαδοποίησης στον σύγχρονο καπιταλισμό) ομάδες συμφερόντων, καλούνται να παίξουν ένα ρόλο που, αν δεν αποβεί καθοριστικός για την τελική έκβαση της ζητούμενης εξόδου από την κρίση, αναμφίβολα δεν μπορεί να θεωρηθεί αμελητέος.

Σε αντιδιαστολή με την παραδοσιακή θεώρηση που τα θεωρεί «στρεβλώσεις» και «παθητικά κατάλοιπα» μιας φιλόδοξης (πλην αποτυχημένης) πορείας προς την αυτοδύναμη εκβιομηχάνιση και την ισόρροπη ανάπτυξη, τα ιδιόμορφα στοιχεία της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης των λατι-

και η ανάλυση του A. Lipietz για τις αναπτυσσόμενες οικονομίες, με βάση την έννοια του «περιφερειακού φορντισμού».

31. Για μια συστηματική παρουσίαση των βασικών τάσεων στο πλαίσιο της θεματικής αυτής, βλ. A. Grjebine (επιμ.), *Théories de la crise et politiques économiques*, Seuil, Παρίσι 1986. Επίσης C.E.P., νέα σειρά, τχ. 26-27, το αφιέρωμα *La crise... toujours*, Ιανουάριος-Ιούνιος 1984.

νοαμερικανικών οικονομιών αναδραστηριοποιούνται και ανασυντάσσονται στο πλαίσιο της σημερινής κρίσης, εντασσόμενα στις γενικότερες διαδικασίες αναζήτησης μιας καινούργιας (και βιώσιμης) σύνθεσης με τις συνιστώσες των μέχρι την κρίση κυρίαρχων προτύπων συσσώρευσης και ρύθμισης. Φαινόμενα όπως η αποκέντρωση της παραγωγής (μεταφορά μέρους της παραγωγής προϊόντος ή ορισμένων φάσεων της από τη μεγάλη επιχείρηση σε πιο ευέλικτες ή χαμηλότερου κόστους μικρότερες επιχειρήσεις ή/και από τις χώρες του «κέντρου» σε χώρες της λεγόμενης «περιφέρειας»), η ενθάρρυνση αλλά και η σχετικά αυτόνομη άνθηση της «μικρομεσαίας» επιχειρηματικότητας, η αναδίπλωση και επέκταση της λεγόμενης «παραοικονομίας», τα φαινόμενα της πολλαπλής/άτυπης απασχόλησης αλλά και οι αναδιαρθρώσεις στο εσωτερικό του «μοντέρνου» βιομηχανικού πυρήνα των αναπτυσσόμενων χωρών (με σημαντικές αναθεωρήσεις του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου των εργασιακών σχέσεων εις βάρος των ήδη κεκτημένων «ακαμυιών») εγγράφονται σε ενιαία αλλά αντιφατική διαδικασία *κοινωνικού πειραματισμού*.³² Στο βαθμό που τα ηγεμονικά/πρότυπα στοιχεία του συστήματος, καθώς και οι μέχρι πρότινος αποδεκτοί κανόνες του κοινωνικού παιχνιδιού τίθενται σε αμφισβήτηση, είναι εκ των προτέρων εξίσου πιθανές εξελίξεις που να οδηγούν

- είτε σε επιμέρους ή ριζικότερες βελτιώσεις των υπό αμφισβήτηση κοινωνικών προτύπων και των αντίστοιχων θεσμικών μορφωμάτων
- είτε σε εγκατάλειψη των προτύπων αυτών και ανάδειξη των μέχρι τότε «άτυπων» ή αναδυόμενων αρχών συσσώρευσης, οργάνωσης και ρύθμισης σε νέα πρότυπα του συστήματος
- είτε σε μια κοινά αποδεκτή σύνθεση παλαιών και νέων προτύπων
- είτε, τέλος, σε μια μη ελεγχόμενη ρήξη των συνεκτικών στοιχείων του συστήματος σε όλα τα επίπεδα και σε συνακόλουθη ανατροπή του.

Δεν θα παραθέσουμε, στην παρουσίαση αυτή, λεπτομέρειες σχετικά με τα πολυάριθμα σενάρια πιθανών προοπτικών και εξελίξεων στο χώρο της

32. Βλ. Β. Γεωργακοπούλου (1986), «Άτυπα μορφώματα...», *ό.π.*. Εκεί *ορίζουμε τον κοινωνικό πειραματισμό* σαν «το ετερογενές, αμφίρροπο και αντιφατικό σύνολο χειρισμών αποδιάρθρωσης- αναδιάρθρωσης του παραγωγικού ιστού, των θεσμικών πλαισίων, της εργασιακής μορφολογίας, των στοιχείων συνοχής και ρήξης του κοινωνικού». Διαπιστώνουμε επίσης ότι «μέσα από διαδικασίες δοκιμής και λάθους (trial and error) το παλαιό, το υφιστάμενο και το (ζητούμενο ή αναδυόμενο) καινούργιο εμπλέκονται στην αναζήτηση μιας νέας εφικτής συνύπαρξης και σύνθεσης. *Το ζητούμενο είναι:*

- η ανόρθωση των βάσεων της συσσώρευσης και της αξιοποίησης-αναπαραγωγής του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου
- δίχως να οξυνθούν υπέρμετρα οι ταξικοί ανταγωνισμοί ή/και οι ενδοταξικές αντιθέσεις
- ούτε να πληγεί καίρια (εκτός αν μπορέσει ν' αντικατασταθεί με κάτι άλλο, και εδκαμπτο, όπως φαίνεται να το απαιτούν οι τρέχοντες χειρισμοί παραγωγικής και θεσμικής αναδιάρθρωσης, και μακροχρόνια βιώσιμο), ο μέχρι σήμερα αναγκαίος συμπληρωματικός μοχλός της ανάπτυξης: η δυναμική εξέλιξη της ενεργού ζήτησης».

Λατινικής Αμερικής. Αρκεί να σημειωθεί ότι *στόχο του κοινωνικού πειραματισμού για την έξοδο από την κρίση αποτελεί η ανασύνταξη και η συγκρότηση μιας νέας βιωσιμότητας και συμβατότητας τόσο των μέχρι τώρα κυρίαρχων στοιχείων της συσσώρευσης όσο και της συμβίωσής τους με επιμέρους χώρους, φορείς και λογικές παραγωγής, συσσώρευσης και ρύθμισης.*

Μέχρι τώρα, οι αναλύσεις της κρίσης (χωρίς να εξαιρούνται και οι θεωρίες της Ρύθμισης) απέδιδαν τη σημερινή κατάσταση σχεδόν αποκλειστικά στις εγγενείς αντιφάσεις των κυρίαρχων στοιχείων συσσώρευσης και Ρύθμισης. Οι αναλύσεις σε όρους Ανάπτυξης της Υπανάπτυξης, Κέντρου-Περιφέρειας και Εξάρτησης παρέμειναν στο πλαίσιο της ίδιας συλλογιστικής, εξορίζοντας τα αίτια της κρίσης από τους εξεταζόμενους κοινωνικούς σχηματισμούς και την εγγενή δυναμική τους, αποδίδοντας την κρίση στα αδιέξοδα των οικονομιών του «κέντρου», στις «εισαγόμενες στρεβλώσεις», στις επιταγές και τις αντιφάσεις ενός θεωρητικά απροσδιόριστου αλλά άκαμπτου και ισοπεδωτικού στις νομοτέλειές του «Παγκόσμιου Καπιταλιστικού Συστήματος».

Απέναντι σ' αυτές τις θεωρήσεις (των οποίων τα θεωρητικά-ερμηνευτικά όρια έχουν σε πολλές περιπτώσεις διαφανεί) θα πρέπει να αντιτάξουμε και να διερευνήσουμε μια *εναλλακτική υπόθεση*: συγκεκριμένα ότι, για την πλειονότητα των μεσογειακών χωρών και των λεγόμενων εκβιομηχανισμένων χωρών του Τρίτου Κόσμου, η κρίση είναι κατά κύριο λόγο *κρίση της συνάρθρωσης* της μονοπωλιακής-φορντιστικής συσσώρευσης και ρύθμισης με τρόπους συσσώρευσης, παραγωγής και ρύθμισης που αντιστοιχούν σε προκαπιταλιστικά, πρωτοκαπιταλιστικά, ανταγωνιστικά³³ και εν πάση περιπτώσει μη φορντιστικά σχήματα. *Με βάση την υπόθεση αυτή, η σημερινή κρίση είναι και κρίση της φορντιστικής ρύθμισης και κρίση των σχέσεων του μεταπολεμικού*

33. Εννοούμε εδώ σχήματα που αντιστοιχούν στο «ανταγωνιστικό καθεστώς συσσώρευσης και ρύθμισης» και όχι στο πρότυπο του λεγόμενου «τέλειου ανταγωνισμού» όπως αυτό εννοείται από τους νεοκλασικούς.

Η «ανταγωνιστική Ρύθμιση» χαρακτηρίζεται από την εκ των υστέρων προσαρμογή των παραγόμενων ποσοτήτων στις τιμές, από μια ισχυρή εναισθησία των τιμών στις κυμάνσεις της ζήτησης, από την προσαρμογή των μισθών στις κινήσεις των τιμών, με αποτέλεσμα αστάθεια (ή σχετική στασιμότητα) της αγοραστικής δύναμης των μισθωτών.

Ο τρόπος αυτός Ρύθμισης αντιστοιχούσε στο πέρασμα από το εκτατικό στο εντατικό καθεστώς συσσώρευσης, χωρίς ανάπτυξη της μαζικής κατανάλωσης και με σχετική κυριαρχία των κυμάνσεων της αγοράς. Χαρακτήριζε τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι και τη λήξη του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου. Βλέπε R. Boyer, «La crise actuelle: une mise en perspective historique», *CEP*, νέα σειρά, τχ. 7-8, Απρίλιος-Σεπτέμβριος 1979.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η τυφλή αναζήτηση αγορών για τα προϊόντα των μεμονωμένων κεφαλαίων επιμέρους τομέων και κλάδων, χωρίς η ρύθμιση να παρέχει ασφαλιστικές δικλίδες απέναντι στις συνέπειες της συνολικής άναρχης ανάπτυξής τους, ενείχε τον σοβαρότατο (όπως απέδειξε και η κρίση του 1929) κίνδυνο της τοπικής ή γενικευμένης υπερπαραγωγής. Γι'

προτύπου συσσώρευσης με τις άλλες συνιστώσες και ρυθμίσεις του κοινωνικού σχηματισμού: κρίση συμβίωσης και παραπέρα επέκτασης της ηγεμονίας του μονοπωλιακού προτύπου, παρά κρίση ωρίμανσης ή ακόμα και κορεσμού του προτύπου αυτού καθ' εαυτό, όπως αντίθετα υπονοούν οι αναλύσεις της Ρύθμισης κ.ά. συναφείς προσεγγίσεις.

Εννοείται πως τα παραπάνω απαιτούν περαιτέρω θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση και τεκμηρίωση, που μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα γόνιμη, πιστεύουμε, για την καλύτερη κατανόηση των αναπτυξιακών διαδικασιών και των χειρισμών αναδιάρθρωσης στη σημερινή κρίση οικονομιών «μέσου επιπέδου ανάπτυξης», μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η Ελλάδα.

αυτό και η συνεχής αναζήτηση αγορών στο εξωτερικό από τα πρώτα καπιταλιστικά κέντρα, αναζήτηση που είναι στη βάση του πρώτου καταμερισμού εργασίας «Βορρά-Νότου», με τον Βορρά εξαγωγή βιομηχανικών προϊόντων (μεταποίησης) και το Νότο εξαγωγή αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών. Βλ. A. Lipietz, «Considérations sur l'évolution de la D.I.T.», *Problèmes économiques*, 4 Απριλίου 1984, τχ. 1868, σ. 8-14.